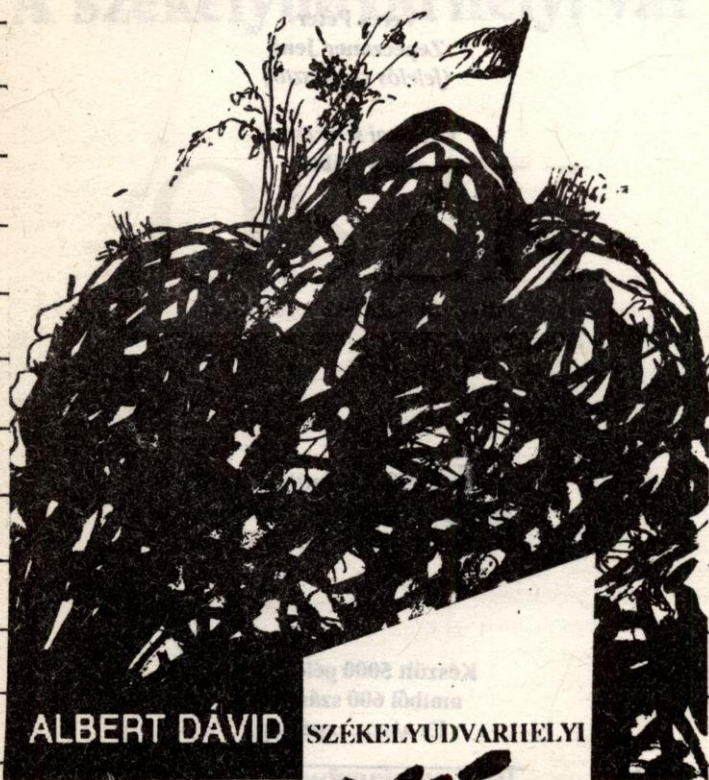

OB
77.845

Haáz Rezső

Múzeum

ALBERT DÁVID

SZÉKELYUDVARHELYI

YÁR

A sorozat szerkesztői:
Hermann Gusztáv Mihály
Veres Péter
Zepeczaner Jenő
(felelős szerkesztő)

Grafikai szerkesztő:
Biró Gábor

*A Haáz Rezső Kulturális Egyesület
megbízásából kiadja és terjeszti
az INFOPRESS*

**Készült 5000 példányban
amiből 600 számozott.
Ez a/az.....példány**

INFOPRESS Lap- és Könyvkiadó

ALBERT DÁVID

A székeljudvarhelyi vár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Székeljudvarhely, 1991

ALBERT DAVID

A székhelyudvarhelyi vár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

QB 77.845

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

B 4109/1932

LELTÁRI SZÁM

Székhelyudvarhely, 1931

ELŐZMÉNYEK

„A város északkeleti végében házaktól sűrűn beépítve egy érdekes és festői várrom van, melyet a lakósok egyszerűen Csonka várának neveznek; Csonka is az valóban: századok viharával daczolt, idő barnította tömör bástyái, s megdöbbenően nagyszerű romtöredékei egyiránt vonzzák magukhoz a régészt és hazafit, az pedig ki megnézte, ki megbámulta e cyclopsi maradványokat, kétségtelenül e romok múltját is ismerni óhajtandja, s azért ide mellékelve e tisztes romnak képét, mit múltjáról tudhatok, rövidre vonva elmondom”. Írja Orbán Balázs a Székelyföld leírása c. művének a székelyudvarhelyi várról szóló fejezetében. Orbán Balázs a reá jellemző lelkiismeretességgel felkutatott és leírt mindent amit az akkor még „megdöbbenően nagyszerű romtöredékről” tudhatott. Történeti kútfőkre való utalásai, mérései, rajzai nélkül ma már lehetetlen volna felvázolni a vár építésének körülményeit és további szerepét.

Mint a székelyek hun származásának lelkes híve, Orbán Balázs is úgy hitte, hogy a székelyföldi kisebb várromok az egykori rabonbánok sásfészkei voltak és majd, az Árpád-korban királyi várak épültek ezen a vidéken is. Érthető tehát, hogy művében idézi azt az 1301. szept. 25-én kelt, László (Venczel) király által Budán kiadott oklevelet, amelyben az oláhfalvi lakosok helyzetét és Udvard várához való szolgálati kötelezettségeit szabályozzák. Erről az oklevélről a szakirodalom bebizonyította, hogy hamisítvány. Az elmúlt évtizedekben végzett régészeti kutatások ugyanakkor azt bizo-

nyítják, hogy a Székelyföldön fellelhető vármaradványok a Hargita kráterétől déli irányba húzódó, majd a Persányi hegygerincen folytatódó, a XI. sz. végén és a XII. sz. elején kiépült határvédelmi rendszer tartozékai voltak (Budvár, Firtos, Tartod, Rabsonné, Kustaly) ugyanígy a határ keletebbre tolásával a XII. sz. végén és a XIII. század elején az Olt mentén és a későbbi Kézdi szék határoló havasok szegélyén épült várak is (Sólyomkő, Vápa, Bálványos, Herec stb.). Ennek a vár- és gyeprürendszernek éppen a székelyek betelepítésével szűnt meg a határvédelmi szerepe. Szolgáltatévő népei, a korai magyar és befogadott idegen, főleg besenyő lakosai beolvadtak az ide telepített székelységbe. Jelenlegi tudásunk szerint tehát sem régészetileg, sem okleletes úton nem bizonyítható vár létezése Székelyudvarhelyen a XV. század előtt. Egyébként a székelység sajátos helyzetének ismeretében ez érthető is.

A székelyek, akiket a középkori Magyarország keleti peremére határvédelmi rendeltetéssel telepítettek, a minden alkalmas férfira vonatkozó katonai feladatuknak, könnyű fegyverzetű lovasokként tettek eleget. Ez a mozgékony fegyvernem, annak hadbaszólítása és főként a XIII.—XIV. századokban a keleti támadókkal szembeni hatékony alkalmazása, nem igényelte várak létezését a Székelyföldön. A székelységnek ebből az elsőrendű katonai feladatából érthető meg az is, hogy a központi hatalommal szembeni kötelezettségüket úgymond „vérrel” törlesztették, az ökörsütésnek nevezett adójuk sokáig jelképesnek mondható. Így tehát, legalábbis a betelepítés utáni első századokban, a Székelyföldön nem volt szükség olyan királyi várra ahová a kirótt adókat begyűjtsék, vagy ahol a terület belső és külső biztonságát őrző katonaságot állomásoztassák. A XIV. század végétől a székelység ősi, nemzetségi berendezkedése fölé kiépülő széki szervezet és nyugat-európai társadalmi fejlődésre jellemző rendi tagozódás kialakulása alapjaiban változtatja meg a székely társadalmat. A XV. század folyamán az erdélyi társadalomban a Székelyföldön még léteznek az egykori nemzetségi szervezet archaikus vonásai de a feudallizmus térhódítása feltartóztathatatlanul halad előre és az egykori jogegyenlőséget a vagyoni helyzet szerinti tagolódás váltja fel. Ez a folyamat súlyos társadalmi megrázkódtatások, véres belharcok kíséretében halad előre. Végeredménye pedig az, hogy a közsékelyek mind nagyobb számban válnak a primorok és lófők

jobbágyaivá amivel vésszesen apad a székely katonai erő. Már Hunyadi János kénytelen intézkedéseivel védeni a közszekelyeket a főemberek földesúri igényeivel szemben. Az államhatalomnak ez a törekvése Mátyás uralkodása alatt még tudatosabban érvényesült. A török veszélyre való tekintettel az erdélyi vajdát széleskörű hatalommal ruházta fel és 1473-ban elrendelte a katonailag értékes középrétegek, a lovas és gyalogszekelyek külön-külön jegyzékbe foglalását és kivonását a földesurak hatalmaskodása alól. Mátyás intézkedései kétségtelenül fékeztek a székely katonai erő felbomlásának folyamatát de teljesen nem akadályozhatták meg. A székelyek legszegényebb rétege az ún. „földönlakók” tömegesen jutottak a székely főemberek földesúri joghatósága alá. Éppen ezért Mátyás király uralkodásának utolsó

Asarkas rex ipa manu

évtizedében ezt a réteget királyi jobbággyokká nyilvánította és a Báthory István erdélyi vajda által Székelyudvarhelyen felépített várhoz rendelte szolgáltatni.

Jól átgondolt társadalmi és katonapolitikai intézkedések tették szükségessé tehát a székelyudvarhelyi vár felépítését, ahová immár a királyi jobbággyokká nyilvánított közszekelyek tartozhassanak, ahol a vajda katonasága állomásozhat, hogy az intézkedéseknek érvényt is szerezzen. A vajda, egyben székely ispán, intézkedései súlyosan sértették a főemberek érdekeit, hiszen így legfontosabb munkaerő forrásuktól fosztották meg őket. Érthető, hogy a Mátyás halálát követő nagyúri befolyás körülményei között 1493-ban a hét székely szék főemberei panasszal fordultak II. Ulászló királyhoz és elérték Báthory István erdélyi vajda és székely ispán leváltását. Ezután természetesen felgyorsult a közszekelyek tömegeinek magánföldesúri jobbágyságba kerülése.

A KOLOSTORBÓL LETT VÁR

A rendelkezésünkre álló források, történeti munkák egyöntetűen amellett szólnak, hogy Báthory István Udvarhelyen kolostort alakított át várrá. Arra vonatkozóan azonban, hogy melyik szerzetesrend kolostoráról van szó, megoszlanak a vélemények.

Lakatos István a Székelyföld és Székelyudvarhely első leírója (Siculia 1702) a szájhagyományra is támaszkodva így ír: „Réges rég volt egy meglehetősen szép és tágas Szent Ferenc-rendi zárda is a város északi részén, ennek temploma délre nézett; déli kapujának homlokzatán tisztán látszik a Boldogságos Szűz festett képe és látszanak a zárda északi és nyugati fekvésű cellái. Ez a zárda most már vár, amelyet minden oldalról sziklaszilárd és ékes bástyák és sáncok vesznek körül, s amelyben torony és nagyobb épületek vannak. 1595-ben vették el, hogy a fejedelmek rendelkezzenek vele s az ország tulajdona legyen”. Itt Lakatos minden bizonnyal a jezsuiták elűzésére utal; ismeretes ugyanis, hogy 1591–1595 között, a katolikus Mindszenti Benedek várparancsnoksága alatt a jezsuita szerzet a várban rendezkedett be és folytatott eredményes ellenreformációs tevékenységet. Benkő József szintén a kolostor ferences voltáról beszél és forrásmegjelölés nélkül annak eredetét I. László idejére teszi (Milkovia I. 499. lap). A ferencesek erdélyi történetét mindeddig a legalaposabban feltáró Boross Fortunát (Az erdélyi ferencrendiek. Kv. 1927.) valamint az erdélyi egyháztörténeti adatokat közlétező Veszely Károly hiteles forrásra hivatkozva, (Veszely 1860. I. 392.) a domonkos rend kolostoráról beszélnek. Ez annál is inkább hihető mert a székely előkelők 1493-évi panasza után II. Ulászló a várrá átalakított kolostort a domonkos rendnek adta vissza. A ferencesek a XV–XVI. században számos új rendházat hoztak létre Erdélyben. Kolostoraik voltak Besztercén, Szászvároson, Szebenben, Marosvásárhelyen, Csíksomlyón, Medgyesen, Brassóban, Tövisen, Fejéregyházán. Hogy éppen a központi

fekvésű Székelyudvarhelyen nem alapítottak zárdát azzal magyarázható, hogy már ott volt a domonkosok klastroma. Legközelebb ide, Segesvárt volt a domonkosoknak a XIII. század végén épült templomuk és zárdájuk.

Lakatos István és Orbán Balázs leírásai alapján bizonyosra vehető, hogy az egykori római castrum területén a XIII. század második felében kőfaragványokban gazdag templom épült amin később gótikus stílusban is építkeztek. (Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei . 314.) Orbán Balázs az akkor még jól látható romok alapján leírta a kolostortemplom méreteit, lerajzolta alapozását, megjelölte a támpilléreit. „A diagonál táмок ily alkalmazása a csúcsíves építészetre utalna, hanem figyelmesebb észlelés után e templom építési korát mégis az átmeneti korszakra (a XIII. sz. végére) kell tennünk, mert a hosszszentély déli oldalán egy berakott nagy köríves ablak kacsintgat ki az omladozó falak közül, egy ablak, mely oldaloszlopaival s virágfüzérrel dúsan tagozott bélletével határozottan a román styl szebb alakításai közé tartozik. Egy másik köríves ablak faragott kőbe foglalt, de már kevésbé díszes bélletének egyik része, a hajó déli oldalán ott tűnik elő, hol a fal leomladozott. A homlokzat, hol a falomlás tágas kaput nyitott (mely az itt lehetett díszes kapuzatot is eltüntette) egy harmadik befalazott köríves ablak díszes kő kerete tűnik elő a durva falakból”. Bár a kolostortemplom és a kolostor teljesen megsemmisültek az idézett leírásokból is kitűnik, hogy a száz évvel ezelőtti romok még őrizték a XIII. sz. végén uralkodó román stílus építőelemeit, valamint a későbbi gótikus stílusra jellemző támpillérek maradványait. Az Orbán Balázs által készített alaprajz ugyanakkor sejteti az egykori négyzetes alapú, belső kerengővel bíró domonkos kolostor kapcsolódását a templomhoz. Arra a kérdésre, hogy Báthory István vajda miért nem új várat építtet és miért a kolostor elvétele választotta csak következtetni lehet. Valószínűleg, mivel a király intézkedéseinek végrehajtása nem tűrt halasztást, a kolostor átalakítása látszott a legjobb és leggyorsabb megoldásnak. Így is bizonyos időt igénybe vett ez a munka, hiszen a kolostort külső vedőfallal és bástyákkal vették körül. Báthory 1492. december 3-án kelt oklevelében arra kéri a szebeni tanácsot, hogy a szebeni ácsokat, akiket az udvarhelyi kastély építése után hazaküldött, fizesse ki. Most már innen visszaszámolva ha legalább két évet igénybe vettek az építkezések akkor az építés idejét 1490–1492-re tehetjük tehát

Mátyás király utolsó uralkodási évétől eltelt rövid időszakra. 1493-ban ugyanis Báthoryt már az új király leváltotta tisztségéből. Abból a panaszlevélből amit a primorok és lófők intéztek II. Ulászló királyhoz az derül ki, hogy a bepanaszolt vajda igen keményen lépett fel a Székelyföldön „... mint ellenségre, erős haddal rontott ránk. — írják a székely előkelők — Közülünk sokakat ártatlanul megöletett, némelyeknek szemet kiszúrta, birtokukból kiforgatta, nejeiket, leányaikat elraboltatta, minden vagyonukat elvételre és zsákmányul ejtette s tízezer forintnál többet érő ökröket választott ki magának”. A vár megépítése után minden embertől, falutól és egyháztól tömörked élelmet és italneműt csikartak ki, a várba naponként 6–8 embert vittek fogva szolgálatra. Különösen sérelmesnek találják a székely előkelők, hogy a vajda közéjük várat emelt. Szó szerint így panaszkodnak: „Et quod peius est nunquam auditum, in medio nostri Castellum erexit”. Vagyis hallatlannak és példátlannak minősítik a várépítést ami ismételten igazolja, hogy megelőzően a Székelyföldön a központi hatalom nem tarthatott fenn várat. Mindössze ennyi amit eddig a Báthory-féle várról tudunk. Úgy tűnik, hogy az építkezés során a vajda a kolostort és a templomot érintetlenül hagyta. Van aki úgy véli, hogy a vajda csak az épületet foglalta el, a szerzetesek tovább élhettek a kolostorban. Ezt nem tartjuk valószínűnek annál is inkább mivel a vajda leváltása után a király a kolostort visszaadta a domonkosrendi szerzeteseknek.

A Mátyás utáni feudális reakció évtizedeiben a főemberek tovább szerzik a jobbágyságot, a királyi hatalom már kísérletet sem tesz arra, hogy megvédje az állandóan fogyó székely köznépet. 1519 — 1521 között véres felkelések jelzik a közszekelyek kétségbeesett erőfeszítéseit arra, hogy elvesztett szabadságukat visszaszerezzék. A székely köznép leghatalmasabb erőösszeszedésére 1562-ben került sor. Miután János Zsigmond fejedelem ismételten elutasította a székely köznép azon igényeit, hogy a régi nemzeti hagyományok alapján megőrizhesse kiváltságait, részt vegyen az ügyek intézésében, az elégedetlenek 1562 tavaszán Székelyudvarhelyen gyülekeztek, saját soraikból Pálfalvi Nagy György, Gyepesi Ambrus és Bán András személyében vezetőket választottak. Amint a vásárhelyi kortárs emlékiró Borsos Sebestyén feljegyezte: „a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni”. Forgách Ferenc is azt írja, hogy a felkelt székelyek

„prédáltak és a nemesek házait gyújtogatták; nem lekicsinylendő háborúvá nőhetett ez. A székelyek ugyanis Erdély harmadrészét foglalják el, mintegy negyvenezen állhatnak fegyverbe, ha azonnal el nem nyomják őket.” A Székelyudvarhelyen összegyűlt tábor — régi szokás szerint — általános székely gyűléssé alakult, amelynek egyedül állott jogában az egész székelységet illető közösségi ügyekben dönteni. A székelyek követői megjelentek a szász univerzitás városaiban, támogatást kerestek Moldvában.

A felkelők tábora Székelyudvarhelyről Segesvár felé indult, a fő had Holdvilágnál ütött táborn, a kisebbik had a Nyárád mellett az Ákosfalvi réten. János Zsigmond Tordára vonta össze hadait. A Marosvásárhely mellett táborozó kisebb felkelő sereg véres harcban alulmaradt a fejedelem csapataival szemben. A Holdvilág melletti nagyobb had feloszlott még mielőtt harcra került volna sor. Iszonyú megtorlás következett. A felkelés vezéreit karóba húzták, sokaknak kezét, orrát vagy fülét vágták le. A Segesvárra jul. 20-ra összehívott országgyűlésen egyetlen kérdés szerepelt: a székelyek felkelése. Figyelemreméltó a fejedelem azon végzése, hogy ezentúl „az Székely község mi szabad birodalmunkban légyen, kiket sem az főnépek, sem senki akár kik légyenek, bántani ne merjék, se semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket.” Ebből a határozatból arra következtethetünk, hogy János Zsigmond mintegy folytatni akarja Mátyás király elgondolásait és a székely köznépet a főnépek jobbágyszerző törekvéseivel szemben védelmébe veszi. A fejedelem ugyanakkor rendelkezett a közszekelyek leigázására törő főrendűk és lófők megbüntetéséről, rendezte a peres ügyek elintézésének folyamatát, megerősítette a székelyek fellebezési jogát a fejedelem ítélőszékéhez. Ezek és még egész sor döntés a közszekelység érdekeit szolgálták és pillanatnyilag sikerült is lecsillapítani a felizzott kedélyeket. A fejedelemnek azonban hamarosan be kellett látnia, hogy a székely köznép katonai célokból való megtartására irányuló terveit nem válthatja valóra és a főemberek, a lófők egyetértésével ő maga is a feudális társadalom nemesi — jobbágyi szerkezetéhez igyekezett igazítani a székelyföldi viszonyokat. A közszekelyeknek egyébként is nem az kellett volna, hogy a fejedelem ünneptélyesen védelmébe vegye őket hanem, amint a felkelés előtt a fejedelem követői előtt leszegezték: régi szabadságaik visszaszerzését akarják.

Az 1562-es felkelés méretei, szövetségeseket kereső szándékai rádöb-

bentették a fejedelmet és a székely urakat arra, hogy szükség van a Székelyföld belsejében állandó fejedelmi katonaság állomásoztatására. Így született a döntés két vár felépítéséről. Az egyik a már előző évszázadban Székelyudvarhelyen Báthory István vajda által épített vár jobbított változata, a másik a háromszéki Várhegyen most felépítendő. A székely községen felülkerekedő főemberek cinizmusát tükrözi, hogy a székelyudvarhelyi várat SZÉKELYTÁMADT, míg a háromszéki Várhegy felett épültet SZÉKELYBÁNJA várának nevezték. A véres lecke után ez a figyelmeztető okítás próbálta fékentartani az ősi szabadságai visszaszerzéséért időről időre fegyvert ragadó köznépet.

A SZÉKELYTÁMADT VÁR

Nagy Szabó Ferenc Memoriale –jában ezeket írja: „ — a király népet küldö Udvarhelyre, kiknek kapitányok vala vitézlő Pekri Gábor, és a barátok klastromából csináltatának egy várat, kit nevezének Székelytámadá várának.” Ehhez a híradáshoz most csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy a szerzetesek akkor már valószínű nem tartózkodtak benne ugyanis a Csíksomlyóit kivéve a ferences, domonkos vagy pálosrendi zárdák nem élték túl a háborús pusztításokat és a reformáció viharát. Mielőtt hozzákezdénénk a várra vonatkozó forrásaink elemzéséhez, tekintsük át röviden a Székelytámadt várának későbbi történetét. Ennek ismeretében könnyebb lesz majd értelmezni az oklevelekben, leltárakban, leírásokban fellelhető értesüléseket.

A Székelytámadt vár elnevezést oklevelekben követhetjük nyomon. János Zsigmond 1562-ben Gyulafehérváron kelt oklevelében „Zekelthamad”-nak írják, ugyancsak ennek a fejedelemnek későbbi okleveleiben „Zekeltamadt” (1564) és „Zekelttamatt” (1568) formában olvashatjuk. Oklevelekben csak rövid ideig használják a „Székelytámadt” nevet. 1572-ben Báthori István erdélyi fejedelem az „Udvarhelyi vár” elnevezést használja. („Francisco Nagy Castellano Arcis Udwarhelij”). Ugyanígy Báthory Kristóf egy 1577-ben éppen az udvarhelyi várban kelt oklevélben „arcem nostram Wdwarhelij pertinentem” megjelölést találjuk.

Amint ismeretes a székely köznép hatalmas véráldozatai ellenére most már a fejedelmi hatalom segédletével a Székelyföldön is meghonosodtak a feudális társadalomra jellemző jobbágy – földesúri viszonyok. Ebben a folyamatban a szóbanforgó székelyföldi várak az elnyomó hatalom támaszaiként szolgáltak.

A vár fenntartása, az itt állomásoztatott katonaság eltartása igen nehéz tehertétel volt a székföldön lakóknak vagy közszekelyeknek nevezett tömegeire akik a falvakban egyrészt ki voltak téve a primorok és lófők hatalmaskodásainak másrészt szabadon rendelkezett velük a fejedelmi hatalom is. Egy 1571-ben kiadott oklevél megőrizte az udvarhelyszéki közrendű székelységnek Losonczy Bánfi Pál, Báthory István erdélyi fejedelem biztosa előtt vállalt kötelezvényét amelynek értelmében évente három hétig szolgálnak a vár építésénél, vetnek 400 köből őszi és ugyanennyi tavaszi vetést, az írtványokat megkaszálják és betakarítják, adnak a várhoz 200 szekér szénát és hordanak 1000 szekér fát. A történelemi fintora, hogy az udvarhelyi vár első formájában Mátyás király messzelátó társadalompolitikájának részeként éppen azért épült, hogy a leszegényedett és a magánföldesúri jobbágyságtól fenyegetett közszekelységet megóvja és katonai erejüket az ország javára hasznosítsa. Egy évszázad múltán az immár tökéletesebb, újabb építésű vár éppen a jobbágy földesúri állapotok betartása felett örködik és jelenlétével még fokozza a közszekelység terheit. Úgy látszik, hogy a köznép szabadságai visszaszerzésének reményét nem veszítette el, mert az 1595 augusztus végén történt hadbaszólításkor egyemberként fogott fegyvert. A székely had fenyegető fellépésére Báthori Zsigmond a feketehalmi táborban kiadta nevezetes szabadságlevelét, amelyben többek között felszabadította

a jobbágyság alól a hadrakelt székelyeket. Az 1595-évi dicsőséges havasalföldi hadjárat után azonban következett a „véres farsang” néven ismert megtorlás. Ilyen előzmények után érthető, hogy a székelység tömegei az Erdélybe bejövő Mihály, havasalföldi vajdához csatlakoztak. Az 1599. október 28-án a Szeben alatt vívott csatában Báthori András fejedelmet a székelyektől is segített Mihály vajda legyőzte és a fejedelem menekülni kényszerült. A következő éjszakán érkezett Udvarhely várába. Egy napot

töltött itt, majd Palatits Györgyöt kinevezte a vár kapitányává és tovább menekült Lengyelország felé. A csíkszentdomokosi havason azonban a székelyek megselepték és meggyilkolták. A gyűlölt fejedelmi várakat, így az udvarhelyit is, lerombolták. Mihály vajda 1599. november 3-án, november 28-án majd az 1600. március 7-én okleveleivel a székelyek ősi szabadságait visszaállította.

Az 1599–1600-ban bekövetkezett eseménnyel véget ért a székelyudvarhelyi vár második korszaka. Mivel itt a vártal kapcsolatos történelmi háttér csupán vázlatos említésére szorítkozhatunk, a további időszakból csak a témánkhoz szorosan kapcsolódó eseményekre utalunk. Az 1600 őszi tartott lécfalvi országgyűlés elrendeli az udvarhelyi vár újjáépítését Udvarhelyszék, Csík, Gyergyó és Kászon székek közös hozzájárulásával.

Az újjáépítés azonban lassan haladt, mert két évtized múlva, 1621-ben Bethlen Gábor, Kassán kelt levelében örömmel fogadja Kornis Ferenc udvarhelyszéki királybírónak a vár újjáépítésére irányuló törekvéseit és hozzájárul a vár Kornis Ferencnek történő zálogba adásához. Kornis alapos leltárt készített és a várat jórészt újjáépíttette. Amint erre még kitérünk a későbbiek során, a vár újjáépítése vagy bővítése még folytatódik végig az erdélyi fejedelemség fennállása alatt. Épületei, a hozzátartozó birtokok és egyéb javak jelentős anyagi értéket képviselnek. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György mint fejedelmek egyben a vár birtokosai és II. Rákóczi György aztán 5600 forintért eladja Kemény Boldizsárnak és nejének Bornemissza Zsuzsánnának.

A II. Rákóczi György bukását követő török – tatár dúlás ezt a vidéket is érintette. 1661. október 14-én érkezett a török sereg a várhoz, melyről

Evlíja Cselebi ezt írja. „Építője Hel bán Porán (kitalált, értelmetlen név) Szulejmán Khán idejében Kodsza Bethlen Gábor a székelyektől ezt elfoglalván, a szászmagyaroknak ajándékozta. . . Mikor azelőtt az iszlám sereg a Tisza partjához ment, akkor a tatár sereg egész eddig a helyig eljött és mivel sem szász – nép sem láz – nép (szerb), nem sok, sem kevés erről nem tudott, e várnak külvárosi lakóit mind otthon találta, s anélkül, hogy egy lélek is megszabadult volna, valamennyit elfogta”. Ezután a tatárok a várost felgyújtották. „Erre a várból minden ember kiment s a tatárok azokat, kik kezüket ellenük emelték, karddal levagdalták, a megmaradottak pedig. . . fogásba jutottak. Mikor ezért mi a várhoz érkeztünk, azt elpusztulva találtuk”. Ezután a várat I. Apafi Mihály, neje, Bornemissza Anna révén kapja meg de egy idő után ő is eladja 6000 forintért. Egy ideig Szentpáli János bírta de mivel magtalanul halt el, a vár visszaszállott a fejedelemre.

Erdélynek Habsburg uralom alá kerülésével a császáriak természetesen számbavették az összes katonai létesítményeket, volt fejedelmi javakat. Ezzel függ össze Giovanni Morando Visconti 1699-ben készült vázlatos rajza a várról. Ez a rajz a közelmúltig ismeretlen volt a történetírók előtt. Először 1984-ben látott napvilágot a Bukarestben megjelenő *Arhitectura* c. folyóiratban (dr. arh. Gh. Sebestyén: *Cetatea Odorheiului Secuiesc. Arhitectura* 1984/2.)

A várban császári katonaság állomásozott akik minden lehetséges szolgáltatásra kényszerítik a szék lakosságát. A szék falvai rengeteg követ, fát, búzát, takarmányt szállítottak a várba, elvégzik a javításokat. A derzsiek például 1701-ben az udvarhelyi várba visznek 140 szekér szénát, executioval küldenek faragót. . . „a colonellus stillájának (istállójának) csínyálására küldöttek 25 embert harmadnapig. . . más renden is dolgot a várba 25”.

A Rákóczi-szabadságharc idején a vár még tekintélyes erősség. Amikor az erdélyi kuruc csapatok Guti István vezérletével Udvarhelyre értek, bizonyos Ruijter nevű német hadnagy volt a parancsnoka, aki katonáival maga is csatlakozott a kurucokhoz. Cserei Mihály írja históriájában, hogy ezek a

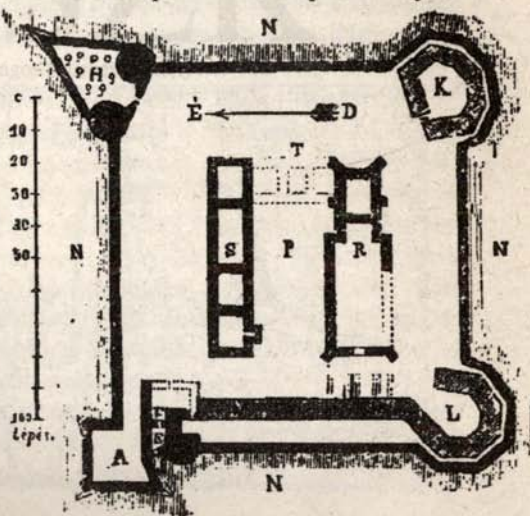
kuruccá lett németek még a holdvilági csatavesztés után is egy ideig hívek maradtak Rákóczi ügyéhez. Wesselényi István meséli emlékiratában milyen vállogatott kínzásokkal végezték ki a császáriak Szeben piacán a fogságukba került „udvarhelyi németeket”. Az erdélyi kurucok balsikerei után a labancok újból bevették magukat a várba de annak ismétetlen kuruc kézbe kerülésével Pekry Lőrinc kuruc tábornok leromboltatta. Ezután már többé nem épült fel. Ettől fogva nevezik Csonka – várnak. A romos várat 1852-ben vette meg a város a gróf Kornis családtól. Falai között épült 1891-ben a Főreáliskola. Az építés során nem csak az értékes emlékek temetődtek el de beláthatatlan időre lehetetlenné vált a vár egész területén az alapos régészeti feltárás lehetősége.

E rövid történeti áttekintés után próbáljuk meg képzeletben helyreállítani a székelyudvarhelyi várat a történeti források, leírások szétszórt köveiből. Már az első várépítéskor (1490 — 1492) Báthory István erdélyi vajda és székely ispánnak szemelőtt kellett tartania a vár leendő funkcióit. Ismerve a székely főemberek ellenkezését, a köznépnek időnként a végsőig menő elkeseredését, olyan várat kellett építenie, hogy a benne lévő katonaság egy esetleges támadást visszaverhessen, gondolnia kellett a katonák, lovak, fegyverek, élelmiszerek elhelyezését szolgáló épületekre. Mindezeket figyelembevéve Báthory vajda az akkori várépítési kívánalmaknak megfelelően a kolostor köré védő falat, sarokbástyákat emeltetett és a várat vizesárokkal vettette körül. Feltételezzük, hogy ekkor a kolostor épületét még nem alakították át hiszen rövidesen a király visszaadja a szerzeteseknek. A templom megőrizte rendeltetését, csupán – miként azt Orbán Balázs megfigyelte – gótikus clemeket kapott valamikor átépítése vagy átépítései során, mint ahogyan ez falusi templomainknál is történt. A templom ép és használatos volt egészen az 1599. évi dúlásig amikor annyira megrongálódott, hogy már nem tartották érdemesnek újjáépíteni. Bethlen Gábor 1624. aug. 17-én kelt utasítása szerint: „Mivel az udvarhelyi római hiten lévő híveinknek kegyelmesen megengedtük volt, hogy ugyanazon udvarhelyi várban az templomot magok számokra megépítsék, de azt nem akarván megépíteni (...) Bethlenfalvára járjanak s mind pedig az pap is hozzájok oda bejárhasson” (Veszely, 1860. 395). Később is, amikor a templomhasználat körüli viták dúltak a városban, Brandenburgi Katalin fejedelemasszony azt aján-

lotta, hogy az udvarhelyi vár egyik palotájában a római katólikusok, másik palotájában a reformátusok tartásák az istentisztelet szolgálatát. Orbán Balázs részletes leírásából arra lehet következtetni, hogy a templom romos épületét az építőelemek felhasználásával az 1620 után sorra került építkezések és javítások során más rendeltetésű épületté alakították át.

Az 1562-es nagy székely felkelést követő János Zsigmond korabeli várépítés már hasznosítja az Itáliából elterjedt és Erdély-szerte alkalmazott ún. olaszbástyás megoldásokat. Ilyen olaszbástyákkal, szabályos négyszög alappal építették a Székelytámadt és a később teljesen elpusztult Székelybánya várakat. Ennek az építési módnak legfőbb újítása az, hogy a bástyáknak a falból kiugró sarkaiból oldalozási tűzvédelmet biztosíthattak az itt elhelyezett ágyúkból. Csak az alapos régészeti feltárás deríthetné ki, hogy az 1562 utáni építkezés során mennyiben követték az 1490–92-ben épített védőművek elhelyezését. Valószínűleg az új bástyákat a régiek helyére emelték, az új védőfal is a régiek a vonalát követte vagy azzal párhuzamosan épült. A külső vár a négy sarkon álló bástyákból és az azok közötti védőfalból állt.

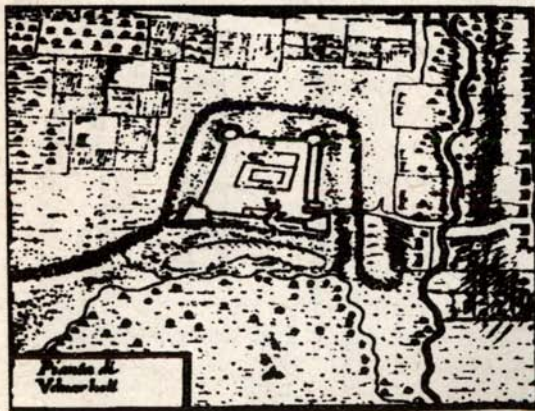
Az egykori belsővár helyét kitöltő mai impozáns iskolaépület főbejáratával szemben állunk meg, ahol a nyugati fal húzódott. Tegyük magunk elé Orbán Balázs rajzát és iktassuk ide szakszerű kísérszövegét: „Az északnyugati bástya (A) szabálytalan négyszögű s ezen és mindeniken észlelhető a 16. század hadiépítészetének azon sajátossága, hogy a fal alsó fele kifele hajlólag idomul. E bástya ikésen kinyúló s közepében megtört déli oldalfalánál volt e vár egyetlen bejárata (B) melyet egyik felől eszög-

bástya, másfelől egy félkör idomú egészen tömör bástya (D) fedezett. Ezen külső kapun belől egy menedékesen felmenő hosszú folyosó (E) volt melynek belső végét a második belső kapu (F) zárta el. (...) A kapu melletti tömör bástyához hasonló, belül semmi üreggel nem bíró kör idomú két bástya (G G) van az északkeleti szögleten, melyből háromszögű ikbástya (H) szökkel ki. (...) A délkeleti bástya (K) hétszögű s bár három öl vastagságú, falaival roppant tömeget alkot, ezért belülről mégis csekély (...) A délnyugati bástya (L) nagyon le van omladozva úgy, hogy csak sejtelmesen lehet állítani, hogy az ötszögű volt. Ez utóbbi bástyától a kapus bástyáig a külső oromfaltól 10 lépésnyivel bennebb egy második három öl vastagsággal bíró fal (M M) vonul el". Orbán Balázs feltételezi, hogy hasonló fal mindenik oldalon lehetett. Ezt sajnos csak ásatással lehetne megállapítani. Minden esetre a marosvásárhelyi várnál is hasonló belső fal van és az a külső falnál magasabb. Orbán Balázs még látta a romokból, hogy a belső falon kis lőrések voltak, azokhoz cellák támaszkodtak. Ezek minden bizonnyal a fal egész hosszában végigmenő fedett lőállások maradványai voltak. A vár körüli sáncba a Küküllőből vezették a vizet. A sánc felett a bejáratú kapu előtt híd ívelt át.

Ha most egymás mellett szemléljük G. M. Visconti 1699-es és Orbán Balázs 1868-as rajzát szembetűnő az egyezés. Visconti rajza minden esetre vázlatosabb, csak a lényeges elemeket rögzíti: külső vár, kissé elrajzolt

arányokkal és belső vár. Sietünk leszögezni, hogy amiért szabályos kolostornak és a hozzá kapcsolt templomnak nézhetnénk a rajzot a valóságban nincsen erről szó. Visconti a belső vár megközelítő alaprajzát rögzítette ami akkor már sem kolostor,

semtemplom nem volt.

Nagyvonalakban ennyit jegyeztek fel a romokat még látó Kővári László, valamint a vele kortárs Orbán Balázs és az ő nyomukon haladó történészek akik a várról írtak. Ezeket a közkézen forgó munkákat vették alapul azután a turista kalauzok is. Ehhez viszonyítva az 1984-ben felfedezett G. M. Visconti – rajz magáról a várról nem hoz új elemeket, érdekes viszont a vár környékének képe.

Furcsa véletlen, hogy a várról író történetírók figyelmét elkerülte a vár 1620. januárjában készült leltára, amit még 1906-ban közöltek nyomtatásban. (Történelmi tár új folyam Bp. 1906 — 314 – 320). A vár története kapcsán említettük, hogy az 1599-es dúlás után bizonyára Bethlen Gábor szorgalmazására Kornis Ferencz kezdi meg az újjáépítési munkálatokat. Ebből a célból készítette el, amint a leltárban írják: „Ő k. me. consignáltatja az Udvarhelij várnak, bástyáiknak qualitasait és quantitasait. Az várban való házakat, palotákat és mostani romlásokból megéptendő minden helyeket...” A leltár számos, eddig nem ismert elemet tartalmaz és lényegesen gazdagítja a várral kapcsolatos ismereteinket. Megtudjuk azt is, hogy a bástyáknak nevük volt.

A felmérés a várkaputól indul el ahol a kerek bástya állott. Orbán Balázs szerint ez tömör bástya volt. Más váraknál is meglévő hasonló építmények után ez helyesebben kaputoronynak nevezhető, melynek valószínű védőpártázatos tetejéről vigyázták az örök a kaput. Innen a leltározók a nyugati fal mentén indultak el, megadva annak hosszát a Foris bástyáig. Tovább az óramutató járásához viszonyítva fordított irányban haladva a Hajdú bástyáig majd a Telegdy („el romlott”) és végül a Bánffy bástyáig. Itt már tehetünk is egy olyan észrevételt, hogy az egyes bástyákat a különböző időszakokban itt parancsnokló várkapitányokról nevezték el akik többet munkálkodtak egy – egy bástya építésénél, tökéletesítésénél. A továbbiak során a leltár feljegyzi, hogy „Ezen Bánffy bástyának három renddel (szinttel) való padlásainak egyik rend gerendái N 27, másik rend gerendái N 27, harmadik rend gerendái N 27. Mester gerendái mindenestől fogva N 3 (...) Az Foris bástyának három renddel való gerendái ha egymást érik az előbbi építés szerint, egyik rend gerendái lehetnek N 60. Az alsó padlás alá kilenc lábfák kellenek et per hoc simile két rend béli. Mivel pedig ez az bástya nyolcszegre

vagyon építve kelletnek két renddel való koszorúfák N 16. Az Hajdu bástyára is annyi számú fák mehetnek mint az előtte való Foris bástyára N 128.

Az Telegdy bástya mindezeknél öregeb (értsd: nagyobb) lévén több fák mehetnek rá, de most az el vagyon romolva." A külső várra vonatkozóan így néhány dologban többet tudunk innen, mint amennyit Orbán Balázs a romokból láthatott. Először is világos, hogy a sarokbástyák három szintesek voltak. Az 1980-as évek elején a Hajdú bástya helyreállítását célzó ásatások során sikerült kibontani a bástyafalat és belsejéből eltávolítani a rengeteg törmelékét. Világosan látszanak a három szint ágyúlőrései és az alsó szinten lévő ágyúlőrés elé épített rondella az ágyú esetleges kihelyezésére. Mind-ebből az is következik, hogy az alsó szinteket nem pincének használták. Egy másik következtetés a koszorúfákból adódik. Ez pedig az, hogy mindenik bástya tetőszerkezettel volt ellátva és be volt fedve.

Ami Orbán Balázs korában már bizonytalanná válik, itt még ép állapotában mutatja magát, nevezetesen az, hogy a Foris és Hajdú bástyák nyolcszögűek voltak. Bár a várépítéseket tárgyaló szakirodalom alapján ezek inkább ágyú-tornyok, az egyszerűség kedvéért mivel a korabeliek is így jelölték, nevezzük mi is bástyáknak őket. A külső várra vonatkozóan még egy érdekes elem bukkan fel az 1620-as leltárban: „Az Foris bástyánál kezdődik az Kazemata kinek hossza az Bánffy bástyáig teszen 34 ölt. Huszonegy ölnyre gerendái voltanak circiter 147. Tizenhárom ölnyre ezen kazemata boltozatos". Valószínű, hogy ez éppen a kettős fal között húzódott.

A külső várról e pillanatban ennyit tudunk. A főreáliskola építésekor a Bánffy és Foris bástyák közötti kettős falat eltüntették, hasonló sorsra jutott a Foris bástya is. Az iskola alapszintjéig feltöltötték a Bánffy, Telegdy és Hajdú bástyákat és rögzítették a falakat. A Hajdu bástya ettől a szinttől kimagaslik egykori eredeti falaival így teljes helyreállítása még lehetséges. Nem lenne különösebb akadálya annak sem, hogy a Telegdy és Bánffy bástyák belsejéből eltávolítsák a töltést és helyreállítsák ezeket a bástyákat egykori formájukban.

A belső vár vizsgálatához az 1620-as, furcsa mód elfeledett leltár mellett felhasználhatjuk az 1629, 1630-évi leltárakat (Székely Okl. VI. Kvár 1897.). Ezek alapján tudjuk, hogy a vár körüli vizesárkon híd ívelt át, előtte sorompó

volt. A vár bejáratát felvonható kapuval látták el, melyet láncok és kötelek csigával mozgattak. A külső kapun átjutva a kapu közben boltozott átjárón kellett áthaladni. Ebbe az átjáróba nyílt a tömlőc, benne a szükséges felszerelések: lábravaló vasak, kaloda. Ide nyílt a „darabont ház” ahol a kapuőrség katonái tartózkodtak. A belső kapun áthaladva jobb kézre lépcső vezetett fel a kapu fölé épített helyiségekbe. Itt lakott a porkoláb, volt itt valószínűleg éppen a kapu felett egy kis torony amelyben puskaport tartottak.

A külső várat a belső vártól egy térség választotta el, amit piacnak neveztek. Ezen is voltak kisebb épületek pl. a konyha, fedett kerek kút, istálló. Ugyancsak a várfalon belől húzódott végig a fedett lövőállás és itt volt a fegyverház.

A vár piacáról kapun lehetett bejutni a belső várba. („Az belső várba járó kapunak magasan való boltozatja” – 1620-as leltár). A belső vár ugyanis a maga négy épületszárnyával zárt egységet képzett. Az 1620-as leltár utal erre a folytonosságra. („Az belső vár circuitásának végében az Clastrom mellett vadnak két boltok, (értsd boltíves épületek) melyekben udvarbírák laktanak. (...) A circuitásnak a város felől való felében vagyon –”). Ha képzeletben a külső vár kapujával egy irányban lépünk be a belső vár

kapuján és jobbra fordulunk ott volt az udvarbíró háza. Tovább az egész déli oldalon gazdasági rendeltetésű épületek voltak mint: élésház, ahol a zabot tartották, egy boltíves ház, benne húsvágó szék, liszt, gabona, túró stb.; tárolására szolgáló ház, sütőház, a számtartó háza és egyéb ilyen gazdasági rendeltetésű épületek. Ezeknek az épületeknek a végében volt „az pincékbe járó öreg ajtó, sive pincéknek torka” (1620). A belső vár kapujával szembeni keleti szárny az egykori kolostorból megmaradt de alaposan átalakított rész amit belefoglaltak a belső vár egységes szerkezetébe. „A belső várnak úgy mint az palotának egy végben való hosszúsága N 24 öl. Annak az általa az klastromnak külső szélyével egyetemben aminthogy ugyan be vagyon az belső várba foglalva” (1620). Az egykori kolostorépületnek és a hajdani kerengőnek átalakításával kisebb-nagyobb helyiségeket alakítottak ki. „A klastromból csinált felső első palotában, (...) a második új házban, (...) második régi palotában (...) harmadik régi palotában (...) az folyosóból csinált első új házban (...) az második folyosóból csinált házban . . .” (1630). Körbe kerülve a belső vár „circuitását” az északi oldalon térünk vissza a kapuhoz. Miként azt Orbán Balázs is megfigyelte ez volt a belső vár legrangosabb, legszebben megépített része. Ez az épületrész két szintes volt, alatta pincékkel. „Ez lehetett a várparancsnoki lak, mert ennek kaczer felékesítésére nagy gond volt fordítva, szögletei szép faragott kővel vannak kirakva, a felső emelet ablakai szép — renaissance styl modorában — tetőpárkánnyal s szögletrozásokkal ékített kórámázatba foglalák s körívvvel záródó kettős nyilatukkal igen díszesen veszik ki magokat.” (Orbán Balázs, Székelyföld leírása. I.)

Az 1620-as leltár pontosan számbaveszi az egyes szintekhez szükséges gerendákat. „Az király palotája kinek felső (értsd : emeleti) rend gerendái N 11. Az közép rend gerendái N 11. Az alatta való pincének gerendái N 7”. Ez az egész északi szárny a fedelmi lakosztályokból állott és az ehhez szükséges helyiségekből. „Az derék grádics előtt való udvarló ház (...) ő Felsőge ebédülő háza (...) háló ház” stb. (1629).

Nyitott kérdés marad a templom sorsa. Azt már bizonyítottuk, hogy Bethlen Gábor korában romos állapotban volt és a katolikusok nem vállalták újjáépítését. Egyébként Brandenburgi Katalin fejedelemasszony 1630 márc. 8-án kelt utasítása szerint a város piacán új templomot építenek közös

költségen a reformátusoknak. A katolikusok 1633-ban visszakapják a Szent Miklós-hegyen lévő régi templomukat. Így a várbeli templom fenntartása, nem égető kérdés. A vár területén a protestáns fejedelmek korában létezett imaház. Az 1630-i leltárban abban a szárnyban fordul elő ami az átalakított klostorból a belső várba beépült: „Az öreg új palotában, melyben praedikálnak, 26 pad, egyik karos, egy asztal, két felszegezetlen ajtó” (1630). Nincsen semmi nyoma annak, hogy Bethlen Gábor nagylelkű ajánlata után a templom létezett volna. Annál valószínűbb, hogy átalakították különböző rendeltetésű épületekké melynek későbbi romjain Orbán Balázs éles szeme felfedezhette a románkori és gótikus jeleket.

Érvelésünket nem cáfolja meg G. M. Visconti 1699 -i rajza, mert amint már utaltunk rá, a rajz egészen vázlatos és csupán a főbb épületek elhelyezését jelzi.

Szólnunk kell még a vár építőanyagairól is. A bástyák és védőfalak lapos kövekből épültek, a bástyák szögleteit, éleite, a párkányokat faragott kövekből rakták. A bástyákat címerek és feliratos kövek díszítették. Ezek mivel homokkőből készültek már Orbán Balázs korában felismerhetetlenné koptak így csak a korabeli sajtóból, másodkézből hivatkozik ő is egyes címerek leírására. Ezek között Magyarország, a székelység, János Zsigmond fejedelem és az újjáépített Kornis Ferencz címereit sejthetjük.

A székelyudvarhelyi vár egész fennállása alatt az elnyomást szolgálta. Szellemesen jegyzi meg Orbán Balázs, hogy az ő korában egyetlen épen maradt bástyájában lőport tároltak „s ekként még romjaiban is hű maradt eredeti hivatásához —”. Miután bizonyossá vált, hogy a székely társadalom hagyományos nemzetségi szerkezete már nem tartható fenn, János Zsigmond fejedelem döntése éppen arra irányult, hogy a székelyföldi viszonyokat az általánossá vált feudális rendi társadalom követelményeire igazítsa. Amint tudjuk ez rengeteg véráldozattal járt. A fejedelmi hatalom ezekkel a várakkal határozottan beavatkozott a székely társadalom forrongó önfejlő-

désébe, meggyorsítva azt a feudalizmus kiteljesedése felé. Ez a beavatkozás látványosan érzékelhető a székelyföldi jogrendszer átalakulásán. Ennek a folyamatnak részletes tárgyalására itt nem térhetünk ki, csupán — mivel a várról van szó — utalunk rá, hogy az alsó szinten megoldatlan peres ügyek a várkapitány ítélőszéke elé kerültek és csak innen lehetett kivételesen a fejedelemhez fellebbezni. Csupán a teljes székely oklevéltár kiadása után lehet felmérni majd milyen mérvű volt a székelyudvarhelyi és várhegyi várkapitányok döntéshozó hatásköre.

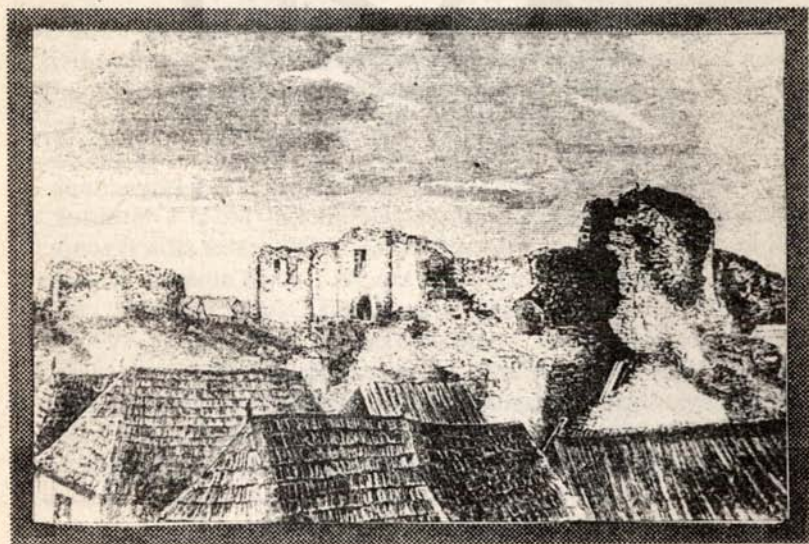
A VÁRBIRTOK

Az udvarhelyi várbirtok kialakulása már Báthory István várépítésével megkezdődött. A Székelyföldön erőszakosan fellépő vajda és ispán a várhoz csatolta mindazon lófők és főemberek birtokait akik ellenállást fejtettek ki politikájával szemben. Ugyancsak ide kerültek a királyi jobbágynyak nyílvánított székely község számos szántó, kaszáló, legelő vagy erdő birtokai. Az így elkobzott birtokok és egyéb javak természetesen a vajda leváltása után visszakerültek előbbi tulajdonosaikhoz. Az 1562-es felkelés után nagy kiterjedésű területekről kerültek elkobzott birtokok a várhoz. Ezek között voltak szántók, kaszálók, malmok, belső lakott vagy pusztá telkek. A későbbiek során is ide csatolták a különböző vétségek miatt (pl. hadból való távolmaradás) elkobzott birtokokat. Kihaszználva a XVI. sz. végi zavaros időket a vár egyes javait a volt tulajdonosok vagy mások visszavették vagy erővel elfoglalták és használták.

Amikor Bethlen Gábor alatt a belső viszonyok újból rendeződtek a várat és a hozzá tartozó birtokokat Kornis Ferencz úgy kapta zálogba, hogy a jövedelemből az építési költségeket leszámítja. Az ő panaszára rendeli el Bethlen István fejedelmi helytartó 1621. dec. 6-án kelt rendeletével, hogy

mindenféle helyek, melyek „de iure ab antiquo” a várhoz tartoztak de attól elfoglaltattak, ismét kapcsoltassanak vissza. 1623. jún. 25-én maga Bethlen Gábor rendelkezik, hogy a várnak mindenféle javait származtassák vissza. 1630-ban Brandenburgi Katalin fejedelemasszony által az Udvarhelyszékre és Háromszékre küldött megbízottaknak adott utasításában első helyen szerepel: „Legelsőbben is Udvarhelijre menvén, az udvarhelij várhoz való földeket, az melyek ab antiquo oda valók voltak, mint szántóföldeket, szénaréteket, hittel keressenek ki, mind azon várhoz való malommal együtt és comperta rei veritate hadgyák az várhoz bírni ezután is — ”.

A már idézett 1620, 1629 és 1630 évi leltárok csak a vár állapotát illetve a két utóbbi a várbéli felszereléseket, készleteket sorolják fel; — leltárok ezek amely az udvarbírók tisztségeinek átadásakor készültek. Mint érdekeséget említhetjük meg, hogy 1629-ben a vár pincéiben 94 boroshordót leltároznak fel. Ugyanekkor leltárba vesznek 187 köből búzát, 479 köből zabot, 2 köből fehér borsót, 14 köből aszalt szilvát. Ugyanekkor összeírnak 596 juhot, a város határában kicsépeletlen búza és zab asztagokat, haltartót, a szombatfalvi majorban ludakat, füstölő házat, sertéseket, borjúkat, tehe-

neket. Ugyanekkor említenek malmokat: a Küküllőn, egyet a vár alatt, egyet a városon alól, egyet-egyet Bikafalván és Keresztúron. Ez utóbbinál olajtörő is volt. Hihetőleg készültek leltárak a földbirtokokról is, de azok nem maradtak fenn.

A várhoz tartozó földbirtokokról, az azon szolgáló jobbágycsoportokról az I. Rákóczi György idején 1644-ben készült összeírás maradt fenn. Csupán vázlatosan annyit említünk meg erről az összeírásról, hogy 22 helységben írnak össze a várhoz tartozó, tehát a fejedelem tulajdonát képező szántókat, szénaréteket, erdőket, malmokat stb. valamint az ide szolgáló 96 jobbágyot és ezek szolgáltatásait. Az 1644. évi urbáriumot sajnos csak kivonatossan közölték eddig az I. Rákóczi György fejedelem birtokait ismertető monográfiában. (I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954)

A várbirtoknak létezik még egy 1765-ből származó urbáriuma is. Ez gr. Gyulai Sámuel cs. k. altábornagy (1723—1802) az akkori tulajdonos megbízásából készült. A Gyulai családdal akkor juthatott a vár és a várbirtok, amikor Sámuel nagyapja, a grófi címet is szerző Gyulai Ferenc, udvarhelyi főkirálybírósgot viselt.

1765-ben már csak 13 helységben vannak a várhoz tartozó birtokok; összesen 14 lakott és 15 pusztá telek amelyhez mai mértékegységben átszámítva 907, 7 hold szántó és 327 hold kaszáló tartozott. A várhoz szolgáló jobbágyok száma 25. A földbirtokokon kívül a malmok, erdők, gyümölcsösök, bérbeadott házhelyek után a vár tulajdonosának évi készpénz jövedelme kb. 1000 magyarforint volt. Ehhez hozzá kell adnunk a birtokok után járó természetbeni szolgáltatásokat. Mivel a várbirtok a XVIII. sz. derekán nagy területen, szétszórt birtokrészekből áll, szakszerűen irányított gazdálkodásról nem lehetett szó. Az 1765-ös urbárium feldolgozása eddig román nyelven jelent meg. (Albert Dávid : Domeniul cetății Odorhei în sec. al XVIII-lea. Studii și articole de istorie vol. XV. 1970).

Orbán Balázs azon sajnálkozott, hogy ez a festői várrom miért nincsen valamiféle hegycsúcson, romantikus környezetben. Ma még inkább belesüpped a város házai közé. A kiszáradt várakban szegényes házacskák bújnak a büszke falakhoz. Mint a székelyföldi várépítészet hiteles emléke, egyben a székely köznép hosszú, sok áldozattal járó szabadságharcának is tanúja megérdemli a mindenkori nemzedékek megbecsülését.

A vár közvetlen környékének megtisztításával, a kellő rálátás biztosításával el lehet érni, hogy a vár beilleszkedhessen a modern városképbe. Még meglévő falainak, bástyáinak megóvásával, a környezet kulturált rendezésével hozzájárulhatunk ahhoz, hogy egyéb műemlékeinkkel együtt ez a vár is építészeti jellegzetességeivel, a hozzá kapcsolódó történelmi tanulságokkal gazdagítsa az eljövendő nemzedékek ismeretvilágát és formailag is gazdagító része maradjon ennek a székely tájnak.

T A R T A L O M

ELŐZMÉNYEK	5
...„ A város északkeleti végében házaktól sűrűn beépítve egy érdekes és festői várrom van...”	
A KOLOSTORBÓL LETT VÁR	8
...Báthory István Udvarhelyen kolostort alakított át várrá...	
...az elégedetlenek 1562 tavaszán Székelyudvarhelyen gyülekeztek...	
A SZÉKELYTÁMADT VÁR	12
...Oklevelekben csak rövid ideig használják a „Székelytámadt” nevet. 1572-ben Báthory István erdélyi fejedelem az „Udvarhelyi vár” elnevezést használja...	
...a vár körüli vizesárkon híd ívelt át ...	
...A bástyákat címerek és feliratos kövek díszítették...	
A VÁRBIRTOK	24
...a várhoz csatolta mindazon lófők és főemberek birtokait akik ellenállást fejtettek ki politikájával szemben...	

a

eddig megjelent számai:

Lakatos István
**Székelyudvarhely legrégibb
leírása**

Országos Széchényi Könyvtár

*

Hermann Gusztáv
**Művelődéstörténeti séta
Székelyudvarhelyen**

Önt is tárt lapokkal várja a

Meddig
vár
a
VÁR?

